

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΡΝΑΡΟΣ ΚΡΗΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ (1745-1796;)

Α'

Πολλάκις παρετήρησα, ὅτι ὁ μελετητὴς τῆς ἱστορίας τοῦ κρητικοῦ πολιτισμοῦ—καὶ περισσότερο ἀφορᾷ ἢ παρατήρησις μου εἰς τὸν νεώτερον—διὰ τὴν συνθέσιν ἢ ἀξιολογήσιν πρόσωπα καὶ ἔργα, θὰ ἔπρεπεν ὁ ἴδιος τὴν συναγάγη τὸ ὑλικόν, ἐγκατεσπαρμένον εἰς διάφορα βιβλία καὶ περιοδικά. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ὅ,τι συμβαίνει π.χ. μὲ τὴν ἑπτανησιακὴν ἱστορίαν καὶ φιλολογίαν, ἣτις ἐξ ἴσου μὲ ἀπασχολεῖ, ὅπου ἔχει κανεὶς πάντοτε δύο καὶ τρεῖς καλὰς βιογραφίας κάθε μετρίου ἀκόμη ζωγράφου, ποιητοῦ, ἀγωνιστοῦ, στερούμεθα ἡμεῖς μικρῶν ἐργασιῶν εἰς τὰς ὁποίας τὴν συγκεντρωθῶν τοῦλάχιστον αἱ εἰδήσεις αἱ γνωσταὶ περὶ τοῦ θέματος. Μὲ τὴν συγκέντρωσιν τῶν εἰδήσεων δὲν ἐξοφλεῖ βέβαια ὁ ἐρευνητής. Ἀλλὰ πῶς θὰ ἠθέλατε π.χ. τὴν ἐκτιμηθῆ ἢ κατὰ τὸν Ἱερὸν Ἀγῶνα δραῖσις λογίων Κρητῶν ὡς τοῦ Ζαχαρία Πρακτικίδου, τοῦ Νεοφύτου Οἰκονόμου καὶ τοῦ Ἐμμανουὴλ Ἀντωνιάδου, ὅταν ἀκόμη δὲν συνεκεντρώθησαν εἰς εἶδος βιογραφικοῦ ἄρθρου αἱ στοιχειώδεις περὶ αὐτῶν εἰδήσεις; Τὸ πρᾶγμα θὰ ἠκόλυνε τὸν ἐρευνητὴν τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, ὁ ὁποῖος γνωρίζει πολὺ περισσότερα συνήθως διὰ τὰς προσωπικότητας τῆς ἀρχαιότητος ἢ τοῦ μέσου αἰῶνος (ἐν προκειμένῳ π.χ. ἀρκεταὶ προσωπικότητες τῆς Ἐνετοκρατίας εἶναι καλύτερον γνωσταὶ) ἀπὸ ὅ,τι γνωρίζει διὰ πρόσωπα ἀποθανόντα πρὸ ἑκατὸν ἢ 150 μόλις ἐτῶν.

Προκειμένου τῶρα περὶ ζωγράφων, ἡ ἐκτίμησις τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἔργου, διὰ τὴν εἴμεθα ὄχι μόνον δίκαιοι ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τῶν πραγμάτων, προαπαιτεῖ ἀσφαλῶς τὴν γνῶσιν τῆς ἐξελίξεως τῆς τέχνης τοῦ κρινομένου. Ποίαν τὴν παρέλαβε καὶ ποίαν τὴν παρέδωκεν. Ἀλλὰ διὰ τὴν γίνῃ αὐτό, ἀπαραίτητον εἶναι βέβαια τὴν γνῶσιν τὴν ἀκριβῶς παρέδωκεν ὁ ζωγράφος ἢ μᾶλλον τί ἔφθασε μέχρις ἡμῶν, ὥστε τὴν δυναθῶμεν τὴν ἴδωμεν κατόπιν τὰ ἔργα καὶ τὰ ἐκτιμήσωμεν καταλλήλως. Ὅπου δὲ αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ χρονολογίαι βοηθοῦν, ἀπαραίτητον ὁμοίως εἶναι τὴν παρακολουθηθῆ ἢ τοπικὴ καὶ χρονικὴ ἐξέλιξις τοῦ ἔργου τοῦ ζωγράφου, αἱ μετακινήσεις του, τὰ ταξίδια του, ἢ γνῶσις ξένων πρὸς τὸν τόπον τῆς γεννήσεώς του ἐργαστηρίων, αἱ περιπέτειαι αἱ ὁποῖαι πιθανὸν τὴν ἐνεστάλαξαν πικρίαν ἢ χαρὰν εἰς τὴν ψυχὴν του κλπ. Καὶ ἀπλῆ ὅμως ἀναγραφὴ τῶν σωζομένων ἔργων θὰ ἦτο εὐεργετικὴ διὰ τὸν «αἰσθητικόν» ἐκτιμητὴν τῆς τέχνης.

Βέβαια υπάρχουν γενικότεροι κατάλογοι, καὶ προκειμένου περὶ τῶν ζωγράφων τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν τὸ βιβλίον τοῦ ἄλλοτε πρεσβευτοῦ κ. Δημ. Σισιλιάνου εἶναι μία βάσις. Ἄλλ' εὐνόητον εἶναι ὅτι τὰ βιβλία τοῦ εἴδους δὲν εἶναι λεπτομερειακά, καὶ ὅτι συγγραφή μεμονωμένων βιογραφιῶν καλλιτεχνῶν, στηριζομένων φυσικὰ εἰς εὐρεῖαν ἔρευναν καὶ ἀποφευγουσῶν ἀτόπους γενικὰς ἢ εἰδικὰς κρίσεις, θὰ διηυκόλυνε τὴν ἐπανέκδοσιν τῶν γενικωτέρων καταλόγων ὑπὸ πληρεστέραν μορφήν.

Ἀπὸ τῶν σκέψεων αὐτῶν ὁρμώμενος ἐκαταλογογράφησα τὰς εἰδήσεις τὰς σχετικὰς πρὸς τινὰς τῶν Κρητῶν ζωγράφων. Καὶ πρῶτον μὲν ἐκτενῶς ἐπραγματεύθην περὶ τῶν Τζάνε¹, εἶτα δ' ἔγραψα τὸ σημείωμα ὅπερ ἔπεται περὶ τοῦ Ἰωάννου Κορνάρου. Γενικώτερον δὲ συνεκέντρωσα εἰδήσεις ἐφ' ὧν νὰ δύναται νὰ στηριχθῇ ἡ βιογράφησις προσωπικοτήτων τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος, οἵαι αἱ τρεῖς τὰς ὁποίας ἤδη ὀνομαστικῶς ἐσημείωσα. Ὁ ἐπισυμβὰς πόλεμος, στερήσας τὰ ἐπιστημονικὰ σωματεῖα τῶν περιουσιῶν των καὶ ἐπενεγκῶν δυσβαστάκτους ἀυξήσεις εἰς τὰ τῆς ἐκδόσεως ἔξοδα, ἐπεβράδυνε πᾶσαν ἐμφάνισιν τῶν μικρῶν αὐτῶν βιογραφιῶν. Ἄν δὲ σήμερον προλογίζω διὰ περισσοτέρων μικρὸν σημείωμα ὅπως τὸ ἐπόμενον, δὲν πράττω τοῦτο διὰ νὰ περιαιτολογήσω, οὔτε διὰ νὰ ἐξάρω ἀσημάντους ὑπηρεσίας πρὸς τὴν ἱστοριογραφίαν τοῦ τόπου. Ἀπλῶς θέλω νὰ δείξω ὅτι καὶ οἱ ἔχοντες τὴν δυνατότητα τῆς ἀπασχολήσεως μὲ τὴν σύνθεσιν τῆς πολιτικῆς καὶ διπλωματικῆς ἱστορίας, δὲν πρέπει ν' ἀμελῶμεν τὰς μικροτέρας ἐκεῖνας ἐργασίας (βιβλιογραφίας, βιογραφίας, βιβλιοκρισίας) ἐπὶ τῶν ὁποίων, παρὰ τὴν ἰδίαν ἐκάστου ἔρευναν, θὰ στηρίζεται πάντοτε ἡ εὐρύτερα ἱστορικὴ γνῶσις.

B'

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΟΡΝΑΡΟΥ — Ο ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΚΑΙ Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ

I

Ἡ κρητικὴ οἰκογένεια τῶν Corner-Κορνάρων ἔδωκεν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Πολιτισμὸν τρία διακεκριμένα μέλη της. Ὁ εἷς ὑπῆρξεν ὁ

¹) Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς σχετικῆς μελέτης (Κρητικὰ Χρονικά 1, 1947, σσ. 123-54, 619-20) καὶ τῆς τοῦ καθηγητοῦ Ἀ. Ξυγγοπούλου, αὐτόθι, σσ. 467-86, δι' ἧς προστίθενται δύο νέοι πίνακες τοῦ Ἐμμ. Τζάνε εἰς τὸν κατάλογόν μου (καὶ οἱ δύο τοῦ ἀγίου Γοβδελαᾶ τοῦ πολυάθλου!), κατὰ τὸ τελευταῖον ταξίδιον μου εἰς Κέρκυραν (Ἰούνιος '48) εὗρον δωδεκάδα ὄλην ἀκαταγράφων εἰκόνων τοῦ Τζάνε (ὧν τινες τὸν αὐτὸν Γοβδελαᾶν παριστῶσαι), περὶ ὧν προσεχῶς, καὶ αὐτὰς μόνον ἐν τῇ πόλει Κερκύρας. Πληροφοροῦμαι δ' ὅτι καὶ ἐν τῇ πόλει, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐξοχῇ οὐκ ὀλίγαι ἀπομένουν ἄγνωστοι εἰκόνες τοῦ μεγάλου τούτου Κρητὸς ἀγιογράφου, τοῦ ὁποίου ἐσώθησαν ἐν Κερκύρᾳ ἀνθίβολα καὶ σπουδαῖ εἰς τετράδια!

ποιητῆς τοῦ Ἐρωτοκρίτου, τὰ περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι ἀκόμη τόσον καθαρὰ, παρὰ τὰς ἐρεῦνας τῶν ἀειμνήστων Κρητῶν φιλολόγων Ἀντωνίου Γιάνναρη — ἐξετάσαντος τὰ κατὰ τὴν ἐν λόγῳ οἰκογένειαν καὶ λαβόντος ὑπ' ὄψιν, κατόπιν εἰδικῶν ἐρευνῶν, τὰς ἐνετικὰς εἰδήσεις²⁾ — καὶ Στεφάνου Ἀ. Ξανθοῦ δίδου³⁾. Αὐτὸς προηγεῖται καὶ κατὰ χρονικὴν τάξιν τῶν δύο ἄλλων: ὁ Βιτσέντζος.

Ὁ δεύτερος ἠγνοήθη ἀδίκως, καθὼς ἐτάφη ἄγνωστος εἰς ἓν σημεῖωμα τοῦ Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου ἀπρόσιτον εἰς τοὺς περισσοτέρους τῶν μελετητῶν. Μεταφέρω ἐδῶ ὀλόκληρον τὸ σχετικὸν βιογραφικὸν ἄρθρον: «*Ἀνδρέας Κορνάρος. Ρωμαῖος τῆς Κρήτης, ζωγραφεὶς παρὰ τῶν Ὀθωμανῶν ἐπὶ τοῦ βεζύρη Κιοπροϋλόγλου Μουσταφᾶ πασσᾶ. Ὡχύρωσε διὰ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς αὐτοῦ μαθηματικῆς τὸ Μπελιγράδι καὶ τὸ Τεμισβάρι καὶ τὸν ποταμὸν Πέτς διὰ μέσου τοῦ Τεμισβαρίου μετοχειεύσας διαπερᾶν κσιουργάσατο ὅπερ πολλοὶ τῶν μαθηματικῶν πρὸ αὐτοῦ ἐπιχειρησάμενοι εἰς τέλος ἀγαγεῖν οὐκ ἠδυνήθησαν. Καὶ διὰ τούτου τοῦ ἔργου ἀπηθανατίσθη τὸ ὄνομα τοῦ Ἀνδρέου, διὰ τὴν μεγάλην ἀνάγκην του καὶ χρεῖαν τῶν ὑδάτων, ἣτινι κατεπιέζοντο μέσῳ θέρους οἱ Τεμισβαρίου κατοικηταί. Ὁ Σουλτᾶνος διὰ ταῦτα διώρισεν αὐτῷ λουφὲν ἐτήσιον γρόσσια 4000, ἅτινα ἐδίδοντο μέχρι θανάτου αὐτοῦ*»⁴⁾.

Ὁ τρίτος εἶναι ὁ ζωγράφος Ἰωάννης Κορνάρος, ἐπὶ τουρκοκρατίας δράσας εἰς Κρήτην, Κύπρον κ.ἀ. Ἐκ τῶν τριῶν αὐτῶν ὁ πρῶτος ἔδρασε διαρκούσης τῆς ἐνετοκρατίας, εἰς φραγκικὰ δ' ὑποδείγματα ὀφείλει τὸν μῦθον τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Ὁ δεύτερος ὑπηρέτησε τὸν Σουλτᾶνον, ὁ τρίτος φαίνεται νὰ εἶναι ὁ ἀξιολογώτερος τῶν καλλιτεχνῶν τῆς ἐκπεσούσης Κρητικῆς Τέχνης⁵⁾.

11

Ὁ λόγος σήμερον περὶ ὀλίγον γνωστοῦ ἀγιογράφου, τοῦ Ἰωάννου Κορνάρου⁶⁾.

Μεταξὺ τῶν κειμηλίων τῆς ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Σητείας μεγάλης Ἰ.

²⁾ Περὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ τοῦ Ποιητοῦ αὐτοῦ, ἐν Ἀθήναις 1889, σ. 22 κέξ.

³⁾ Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τῆς μεγάλης ἐκδόσεως τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἐν Ἡρακλείῳ 1915.

⁴⁾ Documente privatoare la Storia Românilor XIII, Βουκουρέστι 1909 (= Α. Παπαδουλος-Κεραμεύς: Texte Grecești) σσ. 180-181.

⁵⁾ Περὶ τῶν Κρητῶν Κορνάρων πρβλ.: Μ. Καταπότης, «Κορνάροι Σητείας» περ. Μύσων 1. 1932, σσ. 29-32.

⁶⁾ Τὰ περαιτέρω συμπληροῦν ὁμοιον σημεῖωμα μετὰ τυπογραφικῶν ἀβλε-

Μονῆς Τοπλοῦ, γνωστὴ τυγχάνει «Μεγάλη εἰκὼν (1,33 μ.) καλουμένη *Μέγας εἰ Κύριε*, καὶ ἐρμηνεύουσα παραστατικῶς τὰς σκηναὶς τῆς διὰ τῶν λέξεων τούτων ἀρχομένης εὐχῆς τοῦ μεγάλου ἁγιασμοῦ, τῆς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Σωφρονίου συνταχθείσης. Τῆς εἰκό-
νος ταύτης, ἐργασίας πολυπλόκου καὶ λεπτοτάτης ὑπερόχου ζωγράφου Ἰωάννου Κορνάρου, ἐχούσης δὲ μεγάλην ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς καὶ τεχνι-
κῆς ἀπόψεως ἀξίαν» ἔχομεν λεπτομερῆ περιγραφὴν⁷ καὶ τὴν δηλοῦ-
σαν τὸν καλλιτέχνην μεγαλογράμματον ἐπιγραφὴν, μεταγραφομένην οὕτω :

«Ἰωάννου πόνημα^{1α} Κορνάρου εἰς τοὺς 25 χρόνους τῆς ἡλικίας αὐτοῦ διὰ συνδρομῆς δὲ τοῦ πανοσιωτάτου κυρίου κυρίου Παρθενίου ἱερομονάχου, ἡγουμένου, τὸ ἐπὶ κλην Καφουῖρος, εἰς τὸν ε' χρόνον τῆς ἡγουμενείας αὐτοῦ αψο' (1770)»⁸

Ὁ ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς καὶ περιγραφεὺς τῆς εἰκόνης δίδει καὶ τὰς ἐπομένας περὶ τοῦ ἁγιογράφου μας πληροφορίας: «Περὶ τοῦ ζωγράφου ὑπάρχει [προφορικῆ] παράδοσις καθ' ἣν φεύγων ἐκ Πεδιάδος ἔνθα εἰργάζετο καὶ ἐφόνευσεν ἀκουσίως μαθητὴν του, διέμεινεν ἐπὶ τινα χρόνον κρυπτόμενος ἐν τῇ Μονῇ Τοπλοῦ, ἔνθα, πλὴν τῆς τοῦ *Μέγας εἰ Κύριε*, ἐζωγράφησε καὶ ἑτέραν εἰκόνα, *Τὸ Ρόδον τὸ ἀμάραντον*. Ἐκ τῆς Μονῆς δὲ Τοπλοῦ κατέφυγεν εἰς τὴν τοῦ Σινᾶ, ὡς ἐξάγεται ἀπὸ σωζομένην ἐκεῖ ἐργασίαν του, μεταξὺ τῆς ὁποίας καὶ ἰδική του προσωπογραφία. Καὶ ἐν τῷ ναῶ τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ Σιναϊτικοῦ Μετοχίου τοῦ Ἁγίου Ματθαίου σώζεται μέχρι σήμερον εἰκὼν ἐν τῷ μέσῳ μὲν τοῦ Ἁγ. Χαλαλάμπους, πέριξ δὲ τοῦ ἁγίου τὸ μαρτύριον αὐτοῦ διὰ μικροτέρων εἰκόνων, κατὰ σύστημα Κορνάρου, μὲ τὴν ἐπιγραφὴν χεῖρ ἦν ζωγράφου Κορνάρου Ἰωάννου 1779»⁹.

ψιῶν τυπωθὲν εἰς τὸ περ. τῆς Νεαπόλεως Κρήτης (ἢ) Δρῆρος 3 (Ἀπρίλ 1940) σσ. 931-33. Περὶ τοῦ ἁγιογράφου πρβλ. Κ. Ἀμαντος: Σιναϊτικά Μνημεῖα, ἰδίᾳ ἐν σσ. 59-60 καὶ Δ η μ. Σισιλιᾶνος: Ἑλληνας ἁγιογράφοι μετὰ τὴν Ἀλωσιν, Ἀθ. 1935, σσ. 117-8.

⁷) Νικ. Ἰ. Παπαδάκης: Ἡ Ἐκκλησία Κρήτης, Χανιά 1936, σσ. 138-42.

^{1α}) Μᾶλλον ἀναγνωστέον ποίημα.

⁸) Τὴν ἐπιγραφὴν τῆς εἰκόνης μετὰ μικρῶν παραλλαγῶν εὗρισκω δημοσιευμένην τὸ πρῶτον ὑπὸ Στεφάνου Ξανθοῦ διδου: Χριστιανικαὶ Ἐπιγραφαὶ Κρήτης, περ. Ἀθηνᾶ 15, 1903, σ. 92, αὐτόθι δὲ σσ. 92-93 καὶ πληροφορίας προχείρους περὶ τῶν ἐν Κρήτῃ οἰκογενειῶν «Κορνάρου».

⁹) Παπαδάκης: Ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 142-3 σημειώσεις. Οὗτος ἔχει ὑπ' ὄψιν τὸ χρήσιμον ἐν προκειμένῳ ἄρθρον τοῦ Ἰω. Κρητσωτάκη: Οἱ Κρητες Ζωγράφοι τῆς μεταβυζαντινῆς Σχολῆς, περ. Μύσων 3, 1934, σ. 97 κέξ., ὅπου πληροφορίαὶ περὶ τοῦ Κορνάρου καὶ τῶν Καστροφυλάκων.

Περὶ εἰκόνων τοῦ Ἰω. Κορνάρου εἰς Τοπλοῦ 1765-1770, ὁμιλεῖ ὁ G. G e r o l a, Μον. Veneti II (1908), σ. 311.

Αἱ πληροφορίες αὐταὶ εἶναι αἱ μέχρι τοῦδε γνωσταὶ περὶ τοῦ βίου τοῦ ζωγράφου. Κατωτέρω ἐκδίδω ἀνέκδοτον σημείωμα τοῦ γέροντος Στεφάνου Νικολαΐδου ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 64 χειρογράφου τοῦ Μουσείου Ἑρακλείου, ἀνακοινοῦμένον μοι προφρόνως ὑπὸ τοῦ φίλου διευθυντοῦ τοῦ μουσείου τούτου κ. Νικ. Πλάτωνος. Τὸ σημείωμα δὲν εἶναι κατὰ πάντα ἀξιόπιστον, ἰδιαιτέρως δὲ εἰς τὰ ἐξῆς σημεία : α') εἰς τὴν μετονομασίαν τοῦ Ἰωάννου εἰς Ἰωάσαφ, οὐδαμόθεν ἄλλοθεν μαρτυρουμένην. Ἀπεναντίας εἰς πολλὰ ἔργα του ὑπογράφεται ὁ ζωγράφος Ἰωάννης. Δὲν φαίνεται λοιπὸν ἱερωθεὶς εἴτε ἀπλῶς καρεὶς μοναχὸς ὁ Κορνάρος, ἀλλὰ λαϊκός. β) Δὲν νομίζω ὅτι ἐὰν ἔζη ἐν Κύπρῳ ὁ Κορνάρος μέχρι καὶ τοῦ 1821 (ὅτε θὰ ἦγε τὸ 76ον ἔτος τῆς ἡλικίας του) θὰ ἔστερούμεθα χρονολογημένων εἰκόνων του μεταγενεστέρων τοῦ 1800. Οἱ μαθηταὶ του ὑπογράφονται ἤδη τῷ 1806, ὡς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω καὶ ἀπίθανον εἶναι νὰ ὑπογράφονται αὐτοῦ ζῶντος.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρῶγμα, ἐκδίδω (μὲ ἔλαφροτάτας διορθώσεις) τὸ σχετικὸν σημείωμα τοῦ Νικολαΐδου τὸ ὁποῖον παρέχει καὶ περὶ ἄλλων νεωτέρων ζωγράφων εἰδήσεις :

«Ὁ Ἰωάννης Κορνάρος ὁ διάσημος ἀγιογράφος ἤκμαζε κατὰ τὸ ἔτος 1770-5 ὁπότε καὶ ὁ διάσημος ἐπίσης Πολυχρόνης ἀκουσίως τότε ἐννυμφεύθη τὴν ὑπηρέτριάν του ἀποκτήσας ἐξ αὐτῆς δύο τέκνα. Τὸ ἄρρεν ἐξεμάνθανε τὴν τέχνην τοῦ πατρὸς του, ὅτε δεκαοκταετῆς ὄν τὸ ἐφόνευσεν ὁ ἴδιος πατὴρ ἔνεκα τοῦ ἀκαταλογίστου θυμοῦ του, διὰ τῆς ζωγραφικῆς πήχεως αὐτοῦ κτυπήσας αὐτὸ κατὰ κεφαλῆς ἅπαξ δι' ἀσήμαντον αἰτίαν, ἣτις καὶ ἐπέφερε αὐθωρεὶ τὸν θάνατον. Ὁ ἄθλιος πατὴρ μὴ ὑποφέρων τὴν τύψιν τῆς συνειδήσεώς του ἔνεκα τῆς ἀκουσίου υἱοκτονίας του, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν μονὴν Σαββαθιανῶν, ὅπου ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα μετονομασθεὶς Ἰωάσαφ, ὅπου εἰς πλείστας εἰκόνας του ὑπεγράφετο οὕτως, ἐνῶ προγενεστέρως ὑπεγράφετο οὕτως «χειρὴν ζωγράφου Κορνάρου Ἰωάννου». Εἰς τὰ Σαββαθιανὰ διέμεινε φαίνεται ἀρκετὸν διάστημα καὶ ἐκεῖ ἐζωγράφησε κατὰ πρῶτον τὸ «Μέγας εἰ Κύριε». Δυσσαρεστηθεὶς ἐκεῖθεν μετέβη εἰς τὴν Μονὴν Τοπλοῦ, καὶ ἐκεῖ ἐζωγράφησε ἐπὶ τὸ τελειότερον τὴν ἤδη καλῶς διατηρουμένην εἰκόνα του πάλιν τὸ «Μέγας εἰ Κύριε». Καὶ ἡ πρώτη, ἂν καὶ κατὰ πολὺν βεβλαμμένη ἐκ τῆς ὑγρασίας, τοῦλάχιστον διετηρεῖτο τὸ πλεῖστον αὐτῆς μέρος τὴν ὁποίαν καὶ ἐγὼ εἶδον κατὰ τὰ 1854. Ἡ ἀβελτηρία ὁμως τῶν καλογήρων τὴν ἐγκατέλειπεν εἰς τὴν παντελῆ τῆς φθοράν. Ἄλλοι τὸν λέγουσιν ὅτι κατήγετο ἀπὸ τὴν Σητεῖαν τὸν Κορνάρον καὶ ἄλλοι ἀπὸ Μυλοπόταμον, ὅπου διαμένει εἰσέτι οἰκογένεια μὲ τὸ αὐτὸ ἐπώνυμον. Ἐκ τοῦ Τοπλοῦ προσεκλήθη εἰς τὸ Σινᾶ ὄρος ὅπου ἔχει ἀρκετῆς εἰκόνες σχεδὸν μικροσκοπικῆς περιφήμους· μετὰ ταῦτα μετέβη εἰς τὴν νῆσον Κύ-»

προν ὁποῦ καὶ ἐτελεύτησεν ἐκεῖ. Ὁ διδάσκαλός μου Μιχαὴλ υἱὸς τοῦ ἀνωτέρω Πολυχρόνη διαμείνας δωδεκαετίαν ὄλην εἰς Δαμασκὸν ὁποῦ ἐζωγράφησε τὸν ἐκεῖσε πατριαρχικὸν ναὸν καὶ ἐπιστρέφων κατὰ τὸ 1821 διῆλθε διὰ τῆς Κύπρου, ὁποῦ ἀντάμωσεν αὐτὸν καὶ ἐξενίσθη παρ' αὐτῷ πατρικῶς ἐξ ἐκείνου δὲ ἐγὼ ἔχω ἐκ παραδόσεως τὴν μικρὰν ταύτην βιογραφίαν τοῦ ἀριστοτέχνου τούτου ἀνδρός. Ἐνταῦθα εἰς τὴν Μονὴν Ἀγίου Ματθαίου εὐρίσκονται 2 εἰκόνες τῶν Ἀγίων Δέκα, καὶ τοῦ Χαλαλάμπου μετὰ μαρτυρίων των καλλιτεχνικώτατες εἰς Ρέθυμνον ἄλλη τοῦ Ἀγίου Νικολάου ἐπίσης μὲ 12 θαύματα, προερχομένη ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ Καλλινίκου Ρεθύμνης, Ἰωάννου Νικολετιάκη, μικρὸν ἀριστούργημα. Ἐγὼ ἔχω ἐπίσης ἄλλην μικρὰν, τῶν ἐν τῇ καμίνῳ βληθέντων Τριῶν Παίδων, καὶ αὐτὴν ἀριστούργημα. Καὶ ἄλλα ἔργα του σώζονται διάφορα εἰς οἰκίας ἰδιωτικὰς ἐπὶ μικροῦ εἰκόνων κυρίως νὰ ἦτον καὶ μὲ γράμματα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Καὶ ὁ Πολυχρόνης ἐπίσης ἦτον ἀριστος ἀγιογράφος, ἀλλ' οὐχὶ καὶ μικρογράφος. Ἀμφότεροι ἦσαν μαθηταὶ τῶν ἀδελφῶν Καστροφυλάκων».

Καὶ αὐτὸ μὲν εἶναι τὸ σημεῖωμα. Ὅπως δ' ἔχουν τὰ πράγματα, μόνον καλὴ τύχη δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διαφώτισιν τῶν περὶ τὸν ζωγράφον τοῦτον, τὴν καταγωγὴν του καὶ τὸν ἀκριβῆ χρόνον τῆς ἐκ Κρήτης ἀναχωρήσεώς του. Ὑποφιάζομαι πάντως ὅτι σύγχυσις τις ὑπάρχει, ἐκ τοῦ σημειώματος τοῦ Νικολαΐδου ἢ ἄλλως προελθοῦσα, ἐκ τῆς ὁποίας ἀποδίδονται εἰς τὸν Κορνάρου πράξεις ξέναι πρὸς αὐτόν. Ἄν τὸ 1770 ἐζωγράφησεν εἰς ἡλικίαν 25 ἐτῶν τὸ «Μέγας εἰ Κύριε» τοῦ Τοπλοῦ, καταπίπτει ἢ πιαράδοσις καθ' ἣν 18ετῆ υἱὸν του εἶχεν ἤδη φονεύσει καὶ ἔνεκα τῆς υἰοκτονίας κατέφυγεν εἰς τὴν περίβλεπτον μονὴν τῆς Σητείας. Δὲν ἠδύνατο βεβαίως εἰς ἡλικίαν μικροτέραν τῶν 25 ἐτῶν νὰ εἶχε διανύσει 19 ἔτη ἐγγάμου βίου. Καὶ τὰ περὶ καταγωγῆς του ἐκ Σητείας ἢ Μυλοποτάμου ἀπλῶς συμπεραίνει ὁ σημειωματογράφος ἐκ τῆς ὑπάρξεως οἰκογενείας Κορνάρων ἐν Μυλοποτάμῳ καὶ ἐκ τῆς καταγωγῆς τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἐρωτοκρίτου^{9α}.

Γ'

Ο ΚΟΡΝΑΡΟΣ ΕΙΣ ΣΙΝΑ, ΚΥΠΡΟΝ ΚΑΙ ΑΙΓΥΠΤΟΝ. ΕΡΓΑ ΤΟΥ

Ποία ἀκριβῶς ὑπῆρξεν ἡ ἐν Κρήτῃ ἐργασία τοῦ Κορνάρου δὲν γνωρίζομεν σήμερον. Ἄν πιστεύσωμεν τὸ σημεῖωμα Νικολαΐδου, ἐκτὸς τῆς εἰκόνος τοῦ Τοπλοῦ περὶ ἧς ἀνωτέρω, τοῦ αὐτοῦ θέματος ὑπῆρξεν ἢ καταστραφεῖσα εἰκὼν τῆς Μ. Σαββαθιανῶν. Ἴσως κρητικὴ εἶναι

^{9α}) Τοῦτο βεβαίως δὲν εἶναι ἀποχρῶν λόγος. Πολλαχοῦ (καὶ ἐν Κισάμῳ, τῇ ἀπεχούσῃ μακρὰν ἀπὸ τῆς Σητείας) ἐσώθησαν οἰκογένειαι Κορναράκη.

καὶ ἡ αὐτόθι σημειωθείσα εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Νικολάου ὡς εὕρισκομένη κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα εἰς Ρέθεμνος καὶ ἡ ὁμοίως παρὰ Νικολεττάκη εἰκὼν τῶν Τριῶν Παίδων, πιθανῶς καὶ ἄλλαι λανθάνουσαι πού.

Ἐναμφισβήτητον ὅμως φαίνεται μοι ὅτι αἱ εἰκόνες τοῦ Κορνάρου αἱ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. Ματθαίου Ἡρακλείου (Ἁγιος Χαράλαμπος, Ἁγιοὶ Δέκα) προέρχονται ἐκ τοῦ Σινᾶ, ἀφοῦ εὕρισκονται εἰς σιναϊτικὸν μετόχιον.

Ὅντως ἡ κυρίως γνωστὴ δρᾶσις τοῦ ἀγιογράφου μας σχετίζεται μὲ τὸ Σινᾶ. Τρίτη ἐνυπόγραφος, ὁμοίως ἐν Ἁγίῳ Ματθαίῳ διασωθεῖσα παριστᾷ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κρήτης Τίτον, ἐν ἧ ἡ ἐπιγραφή «*Διὰ τῆς χειρὸς Κορνάρου Ἰωάννου 1773*»¹⁰. Ἡ εἰκὼν αὕτη πιθανῶς εἶναι τῶν τελευταίων ἐτῶν πρὸ τῆς εἰς τὴν Μονὴν Σινᾶ καταφυγῆς τοῦ Ἰω. Κορνάρου, ἂν δὲν εἶναι ἐκ τῶν πρώτων τὰς ὁποίας ἐζωγράφησεν ἐκεῖ. Διότι ἡ πρώτη χρονολογημένη εἰκὼν ἡ διάσωθεῖσα εἰς τὴν Μονὴν Σινᾶ εἶναι τοῦ 1775, παριστᾷ τὴν Ἁγίαν Αἰκατερίναν καὶ εἶναι τοποθετημένη εἰς τὸ τέμπλον τοῦ Καθολικοῦ¹¹. Μεταγενεστέρα εἶναι ἡ εἰς τὸ παρεκκλήσιον τῆς Ἁγίας Βάτου εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Παρθενίου «*1777 χεῖρ ἦν ζωγράφου Κορνάρου Ἰωάννου*»¹². Τοῦ ἐπομένου ἔτους εἶναι αἱ ζωγραφίαι τοῦ δεσποτικοῦ θρόνου τοῦ ἀρχιεπισκόπου τοῦ Σινᾶ Κυρίλλου τοῦ Κρητός, ἐφ' οὗ ἡ ἐπιγραφή «*χεῖρ ἦν ζωγράφου Κορνάρου Ἰωάννου Κρητός 1778*»¹³. Ἐκτὸς τῶν πρωτοτύπων εἰκόνων, ἃς ἔγραψε χάριν τῆς Μονῆς, ὁ Ἰω. Κορνάρος ἀνεκάνισε καὶ πολλὰς παλαιότερας εἰκόνας, ὡς εἰκόνα τοῦ γνωστοῦ Ἐμμ. Τζάνε, ἣν ἐπεσκεύασε τῷ 1778¹⁴, ἄλλην ἀγνώστου τεχνίτου παριστῶσαν τὸν ἅγιον Ἀβραάμιον ἀρχιεπίσκοπον Σινᾶ¹⁵, ἄλλην τοῦ Παλλαδά κᾶ. ζωγράφων¹⁶. Ἐζωγράφησε δὲ καὶ τὴν ὄροφὴν τοῦ ναοῦ¹⁷. Ἡ δρᾶσις τοῦ Ἰωάννου Κορνάρου ἐν Σινᾶ δέον νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὰ ἔτη 1775-1790 (τοῦλάχιστον) ἀσφαλῶς.

¹⁰) Κρητσωτάκης: Ἐνθ' ἄνωτ., Κ. Ἄμαντος: Σιναϊτικὰ Μνημεῖα, σ. 59.

¹¹) Κ. Ἄμαντος: Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 60.

¹²) Κ. Ἄμαντος: Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 60.

¹³) Κ. Ἄμαντος: Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 60, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ ἐπιγραφή.

¹⁴) Κ. Ἄμαντος: Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 50. Ὁ Τζάνεσ οὗτος ἦτο βεβαίως ὁ ποιητὴς καὶ οὐχὶ ὁ παλαιότερος ὁμώνυμος. Ὁ ἀνακαινιστὴς ἔθηκεν ἐσφαλμένην τὴν χρονολογίαν τῆς εἰκόνης φηνα' [1551] ἀντὶ φηνα'.

¹⁵) Κ. Ἄμαντος: Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 46.

¹⁶) Κ. Ἄμαντος: Ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 59-60.

¹⁷) Περὶ τοῦ ὅτι ὁ Ἰω. Κορνάρος ἐζωγράφησεν εἰς τὸ Σινᾶ τὴν ὄροφὴν ἐπὶ Κυρίλλου τοῦ Κρητός ὁμιλεῖ ἡ ἐπιγραφή παρὰ Benesevich: Catalogus Codd. S. Catharinae I; σσ. 559-60 (κώδιξ 1605, φύλλον 130β).

Ἀχρονολόγητος εἶναι ἡ εἰκὼν τὴν ὁποῖαν οὐχὶ πρὸ πολλοῦ ἐσημείουν ἐγὼ αὐτός, ὡς μέχρι τοῦδε ἄγνωστον, ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἱστορικῆς Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν, ἀπομιμουμένη τὴν «Θείαν Λειτουργίαν» τοῦ Δ α μ α σ κ η ν ο ὺ καὶ ἐνθυμίζουσα ὁμοτίλους εἰκόνας τῆς Ἑλλην. Κοινότητος Βενετίας (ἄγνώστου) καὶ τοῦ Φ. Σ κ ο ὺ φ ο υ (1667, ἐν Ζακύνθῳ νῦν), ἐπιγραφομένη δὲ «*Sacrum Sacrificium*». Ἡ εἰκὼν ἔχει πάντα τὰ ὑπομνήματα λατινιστὶ καὶ τὴν ὑπογραφὴν «*Χειρ Ἰω. Κορνάρου*» ἐνδεικτικὴν τοῦ ζωγράφου, ἑτέραν δὲ τοῦ ἀφιερωτοῦ «*Supplicatio servi dei Constantini Xenachi*»¹⁸.

Πρόσφατοι εἶναι καὶ αἱ ἐργασίαι δι' ὧν ἀπεδείχθη, ὅτι ὁ Ἰωάννης Κορνάρος, μετὰ τὴν ἐν τῷ Σινᾷ ἐργασίαν του, ἐπεξέτεινε τὴν δρασίμην του καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν πάντοτε Κύπρον.

Οὕτω ἐκ Κύπρου προέρχεται «*Εἰκὼν τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ*» φορητὴ, ποιηθεῖσα ὑπὸ Ἰωάννου Κορνάρου τῷ 1795, ἀνήκουσα μὲν ἄλλοτε εἰς τὴν οἰκογένειαν Ζανέττου, δωρηθεῖσα δ' εἶτα εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν¹⁹.

Τῆς αὐτῆς χρονολογίας καὶ τοῦ αὐτοῦ καλλιτέχνου ἔργον ἀπόκειται εἰς τὴν μητρόπολιν Κιτίου «*ἀργυρᾶ ἐσθῆς εἰκόνας μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως τῆς Θεοτόκου, δεομένης πρὸ τῆς Ἁγίας Τριάδος, ὑμνολογουμένης δὲ ὑπὸ προφητῶν καὶ ἀγγέλων*»²⁰.

Ἐκτὸς τῶν δύο γνωστῶν τούτων φορητῶν εἰκόνων, ἐν Κύπρῳ ἐπίσης καὶ εἰς τὴν δυτικῶς τῆς Λευκοσίας μονὴν «*Κυρία ἡ Μεκεδονίτισσα*» ἐξωγράφησεν ὁ Κορνάρος τοιχογραφίαν ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου τῆς ἐκκλησίας παριστῶσαν τὴν Παναγίαν. Εἰς τὸ κάτω μέρος εἰκονίζονται τὰ κτήρια καὶ ὁ ναὸς εἰς ἣν κατάστασιν εὗρισκοντο τότε ἀνακαινισθέντα, δεξιώτερον ὁ ἀρχιεπίσκοπος Χρῦσανθος ὄρθιος, ἐνδεδυμένος τὸν πορφυροῦν αὐτοκρατορικὸν μανδύαν, φορῶν ἐπανωκαλύμμαυχον καὶ κρατῶν τὸ προνομιακὸν σκῆπτρον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου. Ἀριστερὰ δύο προσκλίνοντες μετὰ σεβασμοῦ καλόγηροι ρασοφοροῦντες. Μεταξὺ ἀρχιεπισκόπου καὶ καλογήρων τὸ ἐπίγραμμα :

*Χρῦσανθος ἀρχιποιμὴν ἀπάσης Κύπρου
φρικτὸν θέαμα τὴν μονὴν ταύτην εὔρε
ἦν θραύσεις χρόνων καὶ φθίσεις τῶν αἰώνων*

¹⁸) Ν. Β. Τωμαδάκης: Ἀ. Κύρου. Οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ὁ Δομ. Θεοτοκόπουλος (βιβλιοκρισία), ΕΕΚΣ 1, 1938, σ. 581.

¹⁹) Γεωργίου Ἀ. Σωτηρίου: Τὰ Βυζαντινὰ Μνημεῖα τῆς Κύπρου Α' Λεύκωμα. Ἐν Ἀθήναις 1935, Πίναξ 130α.

²⁰) Γεωργίου Ἀ. Σωτηρίου: Ἐνθ' ἄνωτ., πίναξ 157β.

- πεσεῖν ἠνάγκασαν αὐτὴν κατὰ κράτος.
 5 Ἰδὼν οὖν ἴδεν αὐτὴν ὡς πεπτωκυῖαν,
 ἔρημον, χαμαίσουρον κάτω κειμένην,
 ναὸν τε τοῦτον καὶ δρόμους ἐρειπίους.
 Μὴ φέρων οὖν βλέπειν θείας Μονῆς πτώσιν
 πρόνοιαν σοφὴν ἔλαβεν ὁ Δεσπότης
 10 καὶ προθυμίαν αὐτὴν ἀνακαινίσει.
 Ἠγάπησε γὰρ εὐπρέπειαν ναῶν θείων
 καὶ τόπον σκηνώματος τῆς θείας δόξης
 συνεπνεύσπευσαν δ' αὐτῷ πρὸς τὸ βοηθῆσαι
 προθύμως εἰς οἰκοδομὴν ἐξ οἰκείων
 15 αὐτάδελφοι δύο Παγκράτιος ἀρχιδιάκων
 καὶ Πανάρετος δευτερεύων ὁμοίως
 ἐν χιλιοσιῶ ἑπτακοσίῳ ἔτει ἐνενηκοσιῶ
 ἕκτω θεογονίας Ἰουλίου β' [= 1792, Ἰουλίου 2]
 ΧΕΙΡ ΙΩ ΚΟΡΝΑΡΟΥ ΤΟΥ ΚΡΗΤΟΣ²¹.

Ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρω ἐπιγραφῆς, γνωρίζομεν ἀκόμη καὶ τὰ ἐξῆς ἔργα τοῦ Κορνάρου ἐν Κύπρῳ :

Ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας Χρυσωληνιωτίσσης ἐν Λευκοσίᾳ : Χρυσῆ εἰκὼν Θεοτόκου, ἔργον τοῦ Κορνάρου· τὸ χρυσοῦν πλαίσιον ὑπὸ Γεωργίου Κωνσταντίνου κατεσκευάσθη τῷ 1803²², ἄγνωστον ἂν συγκρόνως πρὸς τὴν εἰκόνα ἢ μεταγενεστέρως :

Ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Λευκοσίας : Εἰκὼν τῆς Θεομήτορος ἐν τῷ εἰκονοστασίῳ, φέρουσα ἐπιγραφὴν «Χεῖρὶ ζωγράφου Ἰωάννου Κορνάρου 1796»²³.

Αὐτόθι : Εἰκὼν τοῦ Σωτῆρος, ζωγραφηθεῖσα τῷ 1795²⁴.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω πληροφοριῶν καὶ δὴ τῆς ἐπιγραφῆς, φαίνεται ὅτι ὁ ἡμέτερος Ἰωάννης Κορνάρος μετὰ τὴν εἰς τὸ Σινᾶ διατριβὴν αὐτοῦ ἐπέρασεν εἰς τὴν Κύπρον, ὅπου καὶ εἰργάσθη. Ὅτι ἐκεῖ ἔζη τὸν Ἰούλιον τοῦ 1796, πενήκοντα καὶ ἓν ἔτη μετὰ τὴν ἐν Κρήτῃ γέννησίν του (1745). Ὅτι — καὶ τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν πλέον ἐνδιαφερόντων ἡμᾶς — δὲν μικρογραφεῖ ἢ ἐπισκευάζει πλέον φορητὰς εἰκόνας, ἀλλὰ

²¹⁾ Ἰ. Κ. Περιστεριάνη: Γενικὴ Ἱστορία τῆς Νήσου Κύπρου, ἐν Λευκοσίᾳ 1910 τόμος Α', σσ. 225-6 καὶ Ἀντωνίου Ἰντιάνου: Σπυρίδων Χωρεπίσκοπος Τριμηθοῦντος, περ. Κυπριακὰ Γράμματα 4, 1940, σσ. 451-2.

²²⁾ Ἰ. Κ. Περιστεριάνης: Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 225.

²³⁾ Ἰ. Κ. Περιστεριάνης: Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 732.

²⁴⁾ Ἰ. Κ. Περιστεριάνης: Αὐτόθι.

τοιχογραφειῶναους, ἐνῶ ἐν Κρήτη πρὸ πολλοῦ ἤδη εἶχεν ἡ τοιχογραφία παρακμάσει.

Περὶ τοῦ Κορνάρου, ὁ αὐτὸς μελετητὴς ἐπληροφόρησεν ἡμᾶς ὅτι «τὰ ἔργα καὶ ἡ πολύχρονη ζωγραφικὴ δρασί του καὶ εἰκόνες του βρίσκονται παντοῦ, ἀπὸ τὸ ἓνα σιὸ ἄλλο ἄκρο τῆς Κύπρου, θ' ἀποτελέσουν . . . τὸ θέμα εἰδικοῦ ἄρθρου [του] . . . Ἡ ἐπίδρασι τῆς τεχντροπίας του δῶ πέρα [εἰς τὴν Κύπρον δηλονότι] ἦταν τόσο δυνατή, ὥστε ἔγινε ἀφορμὴ νὰ σχηματισθῇ ἰδιαίτερη τοπικὴ σχολὴ κάτω ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐπίβλεψί του, σις ἀρχὲς καὶ κάθε μέλος τῆς εἶχε τὴ φιλοδοξία νὰ ὑπογράφεται μαθητὴς τοῦ Ἰωάννου Κορνάρου. Σὲ μιὰ εἰκόνα τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς σιὸ δμώνυμο παρεκκλήσι ἔξω ἀπὸ τὴ Λευκοσία πὸν γι' αὐτὴ ξόδεψε ὁ ἀρχιεπίσκοπος Χρῦσανθος ὑπάρχει τούτη ἡ ἐπιγραφὴ

Ἡ ζωγράφου χεῖρ τῶν μαθητῶν Κορνάρου, α ω Ϛ' XV
Συνέχισε κατόπι γιὰ κάμποσα χρόνια κι' ἀπέδωκε πληθῶρα ἀπὸ ἐξεζητημένους καὶ παρεξηγημένους καρπούς»²⁵.

Ἔργα τοῦ Ἰωάννου Κορνάρου ἐσώθησαν καὶ ἐν Αἰγύπτῳ. Περὶ εἰκόνων αὐτοῦ, μὴ λεπτομερῶς ὀνομαζομένων, ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῶ τοῦ Ἁγίου Σάββα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῶν ἐτῶν 1785-86 ὁμιλεῖ ὁ καθηγητὴς κ. Σωτηρίου²⁶. Ἄλλαι εἰκόνες του ὑπῆρχον εἰς τὸν ἐν Ραχητίῳ ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἦσαν δέ :

α') Ἁγιος Νικόλαος «Χεῖρ ἦν ζωγράφου Κορνάρου Ἰωάννου».

β') Ἁγιος Ἀθανάσιος 1786 «Χεῖρ Ἰω. Κορνάρου»²⁷.

Τὸ ὅτι ἐσώθησαν εἰκόνες τοῦ Κορνάρου εἰς Αἴγυπτον δὲν μαρτυρεῖ κατ' ἀνάγκην ὅτι οὗτος εἰργάσθη ἐκεῖ, ἀφοῦ καὶ ἐκ Κρήτης καὶ ἐκ Σινᾶ καὶ ἐκ Κύπρου ἠδύναντο νὰ ἔλθουν εἰς τὴν χώραν τοῦ Νείλου. Ἀναμφιβόλως ὁμως δεικνύει τὴν φήμην του ὡς καλοῦ ζωγράφου.

Νομίζω ὅτι ἐντεῦθεν ὀφείλω νὰ διαλύσω πλάνην εἰσχωρήσασαν εἰς τὴν περὶ Σινᾶ βιβλιογραφίαν καὶ σχετικὴν μὲ τὸν Ἰω. Κορνάρου. Ὁ

²⁵) Ἄντ. Ἰντιᾶνος, Εἰκόνες Ἑλλήνων Μεταβυζαντινῶν Ζωγράφων σιὴν Κύπρῳ, περ. Κυπριακὰ Γράμματα 5, 1941, σ. 397. Εἰς τὴν ὑποσημείωσιν 2 τῆς αὐτῆς σελίδος φέρομαι ὡς κλείων τὴν ζωὴν τοῦ Κορνάρου «ἀνάμεσα σιὰ ἔτη 1745-1796» εἰς τὸ δημοσίευσμά μου τὸ φανὲν εἰς τὸ περ. «Δρῆρος» 3, 1940, σ. 931, ὅπου ὁμως παραθέτων τὰς ὡς ἄνω ἐνδεικτικὰς χρονολογίας ἐπέταξα ἐρωτηματικὸν κακῶς παραβλεπόμενον.

²⁶) Ἐκκλησ. Φάρος 37, 1938, σ. 400.

²⁷) Περβλ. Κωστῆν Ἐ. Παρασυρᾶν περ. Ἐκκλησ. Φάρος 38, 1939 ἐν σ. 33.

πρὸ εἰκοσαετίας ἀποθανὼν ἀρχιεπ. Σινᾶ Πορφύριος Β' ἐδημοσίευσε τὰ ἑξῆς :

«Τὸ εἰκονοστάσιον [τοῦ Ναοῦ Μεταμορφώσεως, Καθολικοῦ Σινᾶ] ὡς καὶ αἱ ἐπ' αὐτοῦ εἰκόνες εἶναι ἔργον κρητικῆς τέχνης, διότι εἰς τὸν Χάνδακα τῆς Κρήτης, ἦτοι τὸ σημερινὸν Ἑράκλειον, ὑπῆρχε μετόχιον ὁ κατὰ κόσμον Ἰωάννης, ὕστερον δὲ μοναχὸς Σιναΐτης Ἱερεμίας Κορνάρος ἐζωγράφησε τὰς εἰκόνας τοῦ τέμπλου ὡς νῦν δοῦνται. Ὁ Ἱερεμίας ἔζη εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου τοῦ Κρητὸς 1759-90», τοῦ ὁποίου τὴν ἀρχιερατείαν λέγει χρυσοῦν αἰῶνα τοῦ Σινᾶ²⁸. Οὕτω τὸ πρῶτον, καθόσον γνωρίζω, εἰσάγεται ἡ γνώμη ὅτι ὁ Ἰωάννης Κορνάρος ἐγένετο μοναχὸς καὶ ὠνομάσθη Ἱερεμίας καὶ ὡς τοιοῦτος ἐζωγράφησε τὰς εἰκόνας τοῦ τέμπλου τοῦ Καθολικοῦ!

Ὡς εἶκός, ἡ γνώμη αὕτη ἐπανελήφθη ὑπὸ δημοσιογράφου ἔχοντος ὑπ' ὄψιν τὸν Συνέκδημον τοῦ Πορφυρίου Β'²⁹. Ὁ αὐτὸς δὲ δημοσιογράφος μετέθηκε καὶ τὴν ἀκμὴν τοῦ Κορνάρου εἰς τὸν ΙΖ' αἰ., διὰ τὴν συγχρονίση τὰς εἰκόνας πρὸς τὸ ἐν Χάνδακι κατασκευασθὲν πρὸ τῆς ἀλώσεως ξυλόγλυπτον τοῦ καθολικοῦ τοῦ Σινᾶ τέμπλον³⁰. Ἐνὸς λάθους γενομένου, ἠκολούθησε καὶ ἄλλο!

Προφανῶς ἐγένετο σύγχυσις μεταξὺ δύο ζωγράφων ἀπεχόντων ἓνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα, ἦτοι τοῦ Ἱερεμίου ἢ Ἱερεμίου Παλλαδᾶ ἐπιγραφομένου³¹, εἰς ὃν, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Νεκταρίου, ἀνήκουν αἱ ἀμφισβητούμεναι εἰκόνες (1612 περίπου) καὶ τοῦ Ἰωάννου Κορνάρου, ἐπισκευάσαντος αὐτὰς τῷ 1778, κατ' ἐπιταγὴν τοῦ προστάτου καὶ συμπατριώτου του ἀρχιεπ. Κυρίλλου Β' τοῦ Κρητὸς. Ὁ Κορνάρος ὑπέγραψε τὰς εἰκόνας ὡς ἐπισκευαστής, ὁ Ἱερεμίας ὡς ζωγράφος.

Ἡ συναγωγὴ τῶν ἀνωτέρω εἰδήσεων περὶ Ἰω. Κορνάρου πλουτίζει τὰς περὶ αὐτοῦ πενιχρὰς γνώσεις μας. Ὑπολείπεται νὰ παρατηρήσω κάτι σχετικὸν μὲ τὴν ὑπογραφήν του, εἰς τὴν ὁποίαν προσθέτει τὸ ΚΡΗΣ. Τὸ ὅτι ὁ ζωγράφος ὑπογράφει τὰ ἔργα του δεικνύει ὅτι ἐπίστευεν εἰς τὴν ἀξίαν τῆς τέχνης του. Τὸ ΚΡΗΣ προστίθεται προφανῶς

²⁸) Σιναΐτικὸς Συνέκδημος ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σιναίου Πορφυρίου Β', ἐν Ἀθήναις 1925, σ. 47.

²⁹) Γ. Κ. Σκαλιέρης: Πρὸς τὸ θεοβάδιστον Ὅρος Σινᾶ ΙΓ' ἐφ. Πολιτεία Ἀθ. 31 Μαΐου 1928.

³⁰) Γ. Κ. Σκαλιέρης: Πρὸς τὸ θεοβάδιστον Ὅρος Σινᾶ ΙΖ' ἐφ. Πολιτεία Ἀθ. 1 Ἰουνίου 1928.

³¹) Περὶ οὗ Κ. Ἀμαντος: Σιναΐτ. Μνημεῖα Ἀνέκδοτα, σσ. 55-6 καὶ Σισιλιᾶνος: Ἑλλ. Ἀγιογρ., σσ. 93-4.

ἀπὸ τῆς μεταβάσεώς του εἰς τὸ Σινᾶ καὶ ἐξῆς. Βεβαίως ὁ Κορνάρος ὀφείλεται εἰς τὴν μεγάλην παράδοσιν τῆς Κρήτης, ἀλλὰ γνωστότερος ἐγένετο ὅταν ἀπεμακρύνθη αὐτῆς προσφεύγων εἰς τὸ Σινᾶ τὸ μετὰ τόσων δεσμῶν συνδεόμενον πρὸς τὴν μεγαλόνησον. Ὄφείλεται δὲ ἡ ἐκεῖ μετάβασίς του εἰς τὴν ὑποστήριξιν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου τοῦ Κρητὸς (1759-1790)⁸², ὁ ὁποῖος πιθανῶς ἦτο συγγενῆς του. Ὁ θάνατος τοῦ ρέκτου αὐτοῦ ἀρχιερέως ἐστέρησε τὸν Κορνάρον τῆς προστασίας καὶ ἔστρεψεν αὐτὸν πρὸς τὴν Κύπρον.

Παρατήρησα ἄλλοτε ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἐνετοκρατίαν ἡ Κρητικὴ Σχολὴ συνεχίζεται καὶ εἶχον ἀναφέρει καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἀγνοουμένων ζωγράφων Μακαρίου Σκορδύλη (περὶ τὰ 1674), Γεωργίου Στάη (1705) κἄ.⁸³. Ἦδη ἀπὸ τὸ σημεῖωμα τοῦ Νικολαΐδου δίδεται ἀφορμὴ γνώσεως τῶν κατὰ Πολυχρόνην καὶ Μιχαὴλ Κρητας. Τὸ παράδειγμα τοῦ Κορνάρου ἐνισχύει τὸν ἰσχυρισμὸν μου ὅτι καλοὶ ζωγράφοι δὲν ἔλειψαν ἀπὸ τὴν Κρήτην καὶ κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε καὶ ἡ ἐπικοινωνία μετὰ τοῦ Σινᾶ, ὅπου διετηρεῖτο ἡ κυμαινομένη φλόξ τῆς κρητικῆς τέχνης. Καὶ τῆς ἐπικοινωνίας αὐτῆς μάρτυρας ἐπικαλοῦμαι τοὺς Καστροφύλακας⁸⁴ τοῦ παλαιοῦ Ἁγίου Μηνᾶ Ἡρακλείου⁸⁵, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Γεώργιος φαίνεται νὰ εἰργάσθη πρῶτον εἰς τὸ Σινᾶ καὶ μετὰ ταῦτα ἐν Κρήτη. Τὰ ἔργα του ὑπογράφει καὶ αὐτὸς «ποιήματα», ἐπειδὴ δ' ἡ ἀκμὴ του συμπίπτει μὲ τὸς χρόνους τῆς μαθητείας τοῦ Κορνάρου (1755) δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀπὸ τὸ ἐργαστήριον τῶν Καστροφυλάκων ἐν Ἡρακλείῳ ἐξῆλθεν ὁ ζωγράφος μας. Ἡ ἐκτίμησις τῶν τεχνικῶν λόγων οἱ ὁποῖοι συνηγοροῦν εἰς τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν ἀνήκει εἰς ἄλλους.

(1941, 1947)

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

⁸²) Περὶ τοῦ Κυρίλλου τούτου προχείρως: Ἐμμ. Παντελάκης: Ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 180-1.

⁸³) Πρβ. Ν. Β. Τωμαδάκη: ΕΕΒΣ 12, 1936, σσ. 492-3.

⁸⁴) Πρβλ. Κρητσωτάκη: Ἐνθ' ἄνωτ.

⁸⁵) Ὅπου, καθὼς καὶ εἰς τὸ Συνοδικὸν τῆς Μητροπόλεως Κρήτης (αἵθουσα) εὑρίσκονται εἰκόνες του.